
**rasprave,
studije
i
članci**

Dr. Pero MARIJANOVIĆ

ČOVJEKOVO “KAMENO NEBO” NA ZEMLJI

1. Uvod

Podalje od današnjih čovjekovih svakodnevnih putova i boravišta, posebice u Hercegovini, u šikarama, bespućima ili poluzatrpame pod zemljom, susrećemo neobično djelo ljudskih ruku: kamene spomenike. Mi ih obično promatramo kao domaće fenomene nastale nekada davno i tko zna zašto. Čini nam se i to da je klesar ovog neobičnog djela klesao u zapećku i tadašnjih svjetskih zbivanja, samouk ili zapravo neuk. Rijetko ovo djelo ljudskih ruku promatramo zajedno s čitavom baštinom koja nam je ostavljena u kamenu, rasuta po cijelom bijelom svijetu.

Sl. 1. *Stećak nekropole u dvorištu župne crkve u Kruševu kod Mostara.*

Stručna javnost danas čini neke temeljne zablude u shvaćanju ove baštine. Te zablude, namjerne i nenamjerne, prepreka su širenju svijesti o značenju ove baštine i preduvjetom su različitih političkih i politikanskih manevara, toliko svojstvenih nama i našem prostoru.

Zabluda se čini i kada se svijet kamenih spomenika smješta u bilo kakav povijesni kontekst, promatrajući ga kao odgovor na ova ili ona zbivanja, ova ili ona shvaćanja toga vremena ili pak, što je još i najgore, dovodeći ga u vezu sa stanjem tadašnje tehnologije i znanosti.

Zabluda se čini i kada se pozornost usmjerava samo na znakove uklesane u kamenu, smatrajući ih onim najvrjednijim, onim zbog čega čitav spomenik i postoji. Pritom se temeljna forma kamenog spomenika tretira pukim nositeljem teško razumljivih znakova.

Krunu zablude čovjek je postavio na tezu kako su nas nekada posjetili izvanzemaljci, a kada su otišli, čovjek je, oduševljen njima, stao klesati u kamenu radi vlastitog pamćenja i poruke drugima. Ova zabluda pripada sve prisutnijoj pojavi znanstvenog senzacionalizma jednodnevnog roka uporabe, kada je važno pojaviti se i zasjati, poput meteorita, makar samo i jednu sekundu.

Nejasno, maglovito shvaćanje i razumijevanje toga kamenog svijeta rasutog podalje od današnjih suvremenih putova, odredilo je i naš čitav odnos prema njima i njihovoj zaštiti. Nerealan i neznanstven pristup tumačenju toga jedinstvenog spomeničkog nasljeđa na kamenu, najviše šteti njemu samom, jer nepoznavanje prave vrijednosti jednako je nepostojanju korektnog odnosa prema njemu i njegovoj zaštiti. Pod pojmom zaštite valja podrazumijevati onu fizičku ali i duhovnu, usmjerenu protiv politikantske zlouporabe, posebice one najcrnje - hegemonijske.

Kao posljedica svega toga, danas tu baštinu zatječemo u vrlo jadnom stanju. Samo u uskim stručnim krugovima jedva da i postoji kakva rasprava o njima ali i ona vrlo često krivo motivirana i značajno politički obojena. Kada, pak, kakva politikanska skupina "namiriše" da bi se i ovaj zaboravljeni svijet mogao dobro iskoristiti za postizanje ciljeva, "znanstvene" rasprave planu, da bi se malo nakon toga smirile i opet se sve zaboravilo.

Međutim, priroda svojom destruktivnom, egzodinamičnom naravi čini svoje. Danas smo u vremenu kada su kameni blokovi relaksirani od nekadašnjeg stanja naprezanja u masivu, odakle su uzeti; pukotine su otvorene te značajno proširene erozijom i djelovanjem leda. Valja naglasiti kako destrukcija kamenih blokova nije linearan proces, već ubrzava s protjecanjem vremena. Ta se činjenica često zaboravlja. Priroda će danas za jednu godinu učiniti više nego u proteklim desetljećima.

Sl. 2. Stećak na Stjepan Križu.

Predmet ovog rada jest iznošenje razmišljanja o rasutom i zaboravljenom kamenom blagu oko nas, koje je temeljeno na dugogodišnjem istraživanju i promatranju. Svrha mu je poticanje zdravih znanstvenih istraživanja, ne samo u uskim stručnim krugovima, i podizanje razine općeg interesa za njim.

2. Čovjek je ostao sam ispod zvijezda

Temeljna pozicija čovjeka “samog ispod zvijezda” ima odraza u grčkoj mitologiji, kada Epimetej traži od svoga brata Prometeja, a po zapovijedi Zeusa, da on daruje smrtna bića koje su stvorili na zemlji. Sve što je imao podario je živim bićima: ljepotu, snagu i brzinu, dok čovjeku nije ostalo ništa, ostao je gol i nezaštićen, bez ikakvog oružja.¹

Temeljna pozicija čovjeka, ostavljenog “ispod zvijezda”, u Svetom Pismu ovako je opisana: “Zato ga Jahve, Bog, istjera iz vrta edenskoga da obrađuje zemlju iz koje je i uzet. Istjera, dakle, čovjeka i nastani ga istočno od vrta edenskog, pa postavi kerubine i plameni mač koji se svjetlucau - da straže nad stazom koja vodi k stablu života.”²

¹ *Grčka mitologija*, Sofia Souli, str. 16.

² *Postanak* 3,23-24.

Čovjek je vrlo davno uzeo stijenu u ruke, tražeći u njezinim oblicima odgovor i rješenja mnogih pitanja i problema koji su ga mučili. Tako je nastalo njegovo *“kamenno nebo”* na zemlji, kao svojevrsni odgovor *“izazovu zvijezda”*. Stijena je bila prvi list knjige na kojoj je zapisao poruku. Ne toliko crtajući likove po njemu koliko samim njegovim oblikom. Oblik njegove stijene bio je, i kroz dugo vrijeme ostao, njegov temeljni umjetnički izraz, ali i prvo pismo kojim se služio.

3. Čovjekovo *“kamenno nebo”* na zemlji

Onoga časa kada je čovjek uklesao prvu crtu u kamenu, on se zapravo odvojio od filozofije *“kruha svagdašnjeg”* i učinio nešto što nije bilo nužno za njegovo dnevno preživljavanje. To ga je dovelo do grandioznog djela uklesanog u kamenu, mogli bismo ga nazvati čovjekovim *“kamenim nebom”* na zemlji. Poslije se još jedanput, u dugoj povijesti, odvojio od svoga djela, ovoga puta od *“kamenog neba”*, krenuvši na put industrijalizacije i informatike. I danas je na tom putu, na kome je i zaboravio svoje *“kamenno nebo”*.

Iskustvo *zvjezdanog neba* najstarije je čovjekovo iskustvo. Ono je i njegov prvi znanstveni interes, prapočetak učenja, te je i prirodno da je *“kamenno nebo”* prva i najstarija čovjekova domaća zadaća ali i odgovor na mnoga pitanja koja mu je život postavljao.

Kameni objekti su u tom *“kamenom nebu”* postavljeni tako da ih ništa međusobno ne povezuje, poput zvijezda na nebu, ali opet baš zato što su tu, čine to *“kamenno nebo”* koje je čovjek ostavio iza sebe. Čovjek je instinktivno, vođen dubokim iskonskim porivom, stvorio kamenu strukturu na zemlji poput odraza neba u vodi. To su njegovi kameni objekti, djelo ljudskih ruku koje je nešto više i od knjige i od umjetničkog djela.

Iskonski poriv da gradi tajanstveni svijet u kamenu, čovjek je vjerojatno dobio iz razlike njegove ranjive i prolazne stvarnosti te postojanosti i prividne neprolaznosti kamena. Kamen preživljava čovjeka. Čovjek se, stareći udaljava od njegove statične slike koju pamti još iz djetinjstva i zaključuje da je on, kamen, vječan. Zato od njega gradi svoje *“kamenno nebo”* na zemlji, zaključavajući svoju prolaznost u njegovu prividnu neprolaznost. Ujedno, to je i čovjekov spontani odgovor izazovu *zvjezdanog neba*.

Kameni spomenici nose dva temeljna obilježja: religiozno i geometrijsko (oblikovno). Oba zapravo čine jednu jedinstvenu cjelinu i pripadaju istoj ideji, ideji vječnog neba i čovjekovoj težnji oslobođenja od stega zemaljskog, vremenskog te zakona starenja i umiranja. Oba obilježja u kamenu se stapaju u jednu jedinstvenu cjelinu. Međutim, dok je religijsko uvijek

korektno interpretirano, zapravo preuzeto, geometrijsko je doživljeno vlastitom kreacijom i šansom za raznolikost.

Stječe se dojam kako je genijalni umjetnik drugu komponentu u svom djelu, onu geometrijsku, oblikovnu, doživljavao vlastitim traganjem za tajnom koja ga je mučila. U njoj je on tražio, nalazio i opet tražio. Tražio je najveću moguću jednostavnost savršene geometrijske forme kadre da "premosti" udaljenost između dva neba, da spoji svoje "kamenom nebo" ovdje na zemlji s onim nedostižnim, zvjezdanim nebom. To je forma uzdizanja i prodiranja kroz prostor vlastite mašte, to je također "čupanje" iz stega sebične zemaljske gravitacije prema prostoru zvijezda koje ga oslobađaju. Dosezanje zvjezdanog neba značilo je i oslobađanje od zakona vremena, starenja i nestajanja.

Zato će u njegovu "kamenom nebu" na zemlji dominirati forme uzdizanja i prodiranja. Prednjače poznate egipatske piramide. Na taj način umjetnička forma u kamenu se stapa s religijskom porukom, dapače nju i pojačava, pokazujući je onakvom kako ju je shvaćao u svojoj vjerničkoj praksi; zov Vječnog u vječnost. Nije, dakle, riječ o poganskom ili krivovjernom, bar kada se tiče kamenih spomenika na našim prostorima. Samo, njihovo pravilno razumijevanje traži razumijevanje *temeljnog logičnog sustava* koga je autor ugradio u svoje djelo. I dobru volju, naravno.

Budući da je za autora religijsko uvijek glavno i nepromjenjivo i sama je bit stvari, ono je oslobođeno zakona reda po kome je prvo prvo a drugo drugo. Zato će čist religijski znak autor često diskretno postaviti izvan centra njegove kamene forme. Primjenjuje isti logični princip po kome je mjeru nedostižnosti tražio u mjeri savršene jednostavnosti. Čovjeku je nemoguće istaći ono što je po sebi sama bit i što je u osnovi svega. Onom drugom, manje važnom, oblikovnom, što bi ga trebalo uzdići "do zvijezda", prepustio je glavni prostor njegove kamene forme. U svemu je, dakle, nepoznati autor ostao vjeran svom *inverznom logičnom sustavu* po kome gradi svoje "kamenom nebo" na zemlji.

Sličan red stvari graditelj je, kao svojevrstu potvrdu, našao i u Svetom Pismu. Više puta je naglašena nevažnost prvog i zadnjeg i uopće onog reda koga sam čovjek stvara: "A mnogi prvi bit će posljednji, i posljednji prvi."³ Evanđelje je pobrkalo red koji se u čovjeka uvukao i komu je čitav život robovao. Po tome čovjekovu redu, prvi je uvijek prvi a drugi drugi. Ako se drugi nađe na prvom mjestu, tada je on prvi itd. Graditelj "kamenog neba" shvatio je da se samo *bit svega* može naći izvan ovoga reda i opstati. Tu svoju spoznaju je praktično i primijenio.

³ Evanđelje po Mateju 20,16.

Sl. 3. *Nekropola Gizdave u Hodovu, općina Stolac.*

Ta logika, utkana u kamene spomenike, mogla bi se ovako sažeti: do prvog stiže se posljednjim, do složenosti jednostavnim, do bitnog nebitnim, do uznesenosti preko poniznosti, do pokreta savršenim mirovanjem, do dinamike njezinom suprotnosti, statikom. Kako takav red ne pripada čovjeku, jasno je da “kamenog neba” svjedoči najdublju vjersku poruku.

Kultura kamenih spomenika zapravo je svojevrsna “tkanica” čije su niti nastale spajanjem suprotnosti po točno definiranom logičnom sustavu: jednostavnog sa složenim, poniznog s uzvišenim, prvim sa zadnjim, nebitnim s bitnim, mirovanja s pokretom. Tako se dobilo jedinstveno kulturno djelo, razumljivo samo onom tko razumije njegovu unutarnju logiku. Svima drugima ono je nerazumno ili, barem, pravi probleme u shvaćanju. Tako će se mnogi pitati primjerice: kako su egipatske pustinje mogle roditi egipatske piramide? Ali slijedeći logiku stvaranja “kamenog neba” na zemlji, samo pustinja i može roditi piramidu. U piramidi su spojene *suprotnosti* do savršenstva cijelog objekta: nerodna pustinja s veličanstvenim piramidama jednostavnog geometrijskog oblika kao uzletišta ljudske duše savršenom zvjezdanom nebu. Piramida prodire sebičnu zemaljsku težu, doseže zvjezdano nebo spajajući ga s čovjekovim “kamenim nebom” na zemlji. Gradeći piramidu, čovjek je zadovoljio vlastitu čežnju i riješio se izazova zvijezda.

Više slutimo neku unutarnju napetost, dinamiku u čovjekovu djelu u kamenu nego je našim čulima zaista osjećamo. Ona se očituje u skrivenoj dinamici statičnih likova. Jesu li to sjene od jednostavnih likova ili zapravo cijeli ambijent izaziva neku virtualnu žurbu nepokretnih kamenih blokova? Svjesni smo nekog svijeta koji u žurbi pokreta miruje. Svijeta koji nečem teži ili pak s nekim dalekim komunicira snagom jednostavnih likova. Pred nama je svijet različit od drugih, s užurbanim bridovima na statičnim likovima, koji se nekuda “žure” u isprepletenosti i zamršenosti sjena i igri vidika, ako se oči promatrača samo imalo pomjere. To su i *kameni spavači* i vječni *kameni putnici* u nepoznato.

Sl. 4. *Kameni spavači i kameni putnici. Rostovo, Novi Travnik.*

Čovjek se čudno osjeća u svijetu “kamenih zvijezda” ovdje na zemlji. Promatrajući ih, čini mu se kao da se nešto pred njim upravo dogodilo, ali on ne zna što, dapače siguran je da se nije ništa dogodilo. Čula su mu gotovo bolno razapeta između osjećaja da se ipak nešto događa i znanja da se ništa nije moglo dogoditi. To je osjećaj kako se sve u tom svijetu kamenih spomenika užurbano kreće i znanja da sve, zapravo, čvrsto i sigurno stoji već stotinama godina. Promatrač je razapet između osjećaja i znanja. Osjeća ono što zna da nije moguće. Ta dvojnost ga čini napetim i uzbuđenim poput gledanja uzbuđljiva filma. Što je više uvjeren da nešto ne može biti, toliko sluti da se to zaista i dogodilo.

Sl. 5. Uskršnji otok.

“Promatrajući ove moaije napuštene u različitim fazama izrade, dobivamo uvid u to kako su ih izrađivali. Nakon odabira komada stijene, kipari, koristeći jedino kameno oruđe, oblikovali bi glavu, a potom i tijelo, zatim bi iskopali rov kako bi napravili bokove i naposljetku bi čitav lik izglacali prije no što bi ga odvojili od stijene. Potom bi monolit na drvenim trupcima ili na 'stelji' od okrugla kamenja prenijeli do podnožja kamenoloma, gdje bi ga položili u rupu. Kad je kip podignut, kipar bi mu dovršio leđa.”⁴

Kako je graditelj bio uvjeren da savršenom jednostavnošću i skladom oblika, ili kombinacijom jednostavnih geometrijskih oblika u kamenu, dostiže savršenost, tako je mirovanje postalo mjerom pokreta. Dinamika toga čudnoga svijeta postignuta je očiglednom tromošću i nepokretnošću kamenih objekata. Tromost je, dakle, postala mjerom njihove unutarnje dinamike. Promatrač, koji svijet u kamenu promatra uobičajenom logikom, kod koje je pokret pokret a mirovanje mirovanje, ostaje izvan toga svijeta i događaja u njemu. Tek kada svoju logiku podvrgne zakonu inverzije, kod koje je veliko malo a malo veliko, blizu je daleko a daleko blizu, složeno je jednostavno i jednostavno složeno, on otkriva svijet likova u kamenu i svu dramu zbivanja u njemu. Svaki put kada treba nešto istaći, autor pronade suprotnost kao mjeru.

To je poput labirinta u kome čovjek zaluta a svjestan je kako je izlaz jednovremeno tako blizu i tako daleko. Da bi izlaz i pronašao, valjalo bi razumjeti zakon zamršenosti hodnika pod zemljom. Bez razumijevanja

⁴ Preuzeto iz knjige *Drevne civilizacije, velike kulture svijeta*.

toga zakona nema ni izlaza. Kada čovjek shvati ključ po kome je labirint građen, tada njegova zamršenost postaje mjerom njegove uređenosti.

Promatrajući čovjekovo “kamenno nebo” a ne poznavajući ili ne prihvaćajući njegov temeljni logični sustav po kome je građen, mnogi zaključuju krivo poput ovoga: on krije neki misteriozni znak koji svjedoči prisutnost izvanzemaljaca, riječ je o hereticima, sektama, bogumilima, on simbolizira neki posebni matematički broj i sl.

Međutim, zapisi na kamenu su više njegova svojevrsna graditeljska evidencija o tome što, gdje i kako treba nešto postaviti. Pa i poruke s kamena kao da više govore o “graditeljskoj evidenciji” već se zaista obraćaju čovjeku. Jednom kada je čovjekovo “kamenno nebo” dovršeno, ono je postalo porukom za sebe, dovoljno snažnom, neprolaznom i nezaobilaznom. Zapisi na kamenu stapaju se u cjelinu i postaju samo dijelom te univerzalne poruke.

Sl. 6. Hram boga Posejdona. Atena.

Čovjekovo “kamenno nebo” na zemlji u pravilu prati svijet legendi. U tom svijetu redovito se susreću kamen, čovjek i sunce. Oni su svrstani u trokut i s tih pozicija vode radnju u legendi, poput kakva teatra. Svijet legendi o kamenu i čovjeku jest proizvod ljudske duše, koji nastoji sve oko čovjeka popraviti, uljepšati i oživjeti te vratiti u stanje iz kolektivnog sjećanja i nadanja. Legende su, na neki način, znak jednakosti između svijeta koji jest i koji bi trebao biti. Ali legende o kamenu su i ljudska spoznaja da ništa nije vječno pa ni njegovo “kamenno nebo”.

Poput njega samog, sve je prolazno i podložno destrukciji i razgradnji kao temeljnom prirodnom procesu. Sve što se na ovom svijetu stvori, predaje se procesu raspadanja i nestajanja. Jedino su legende vječne, oslobođene toga zakona.

Sl. 7. *Stonehenge.*

Suvremena graditeljska ostvarenja u svijetu, zahvaćena pravim ludilom nadmetanja oblicima i veličinama građevina, mogu bar dijelom pripadati istom čovjekovu porivu. Smatraju se suvremenim dosezima znanosti i tehnike, ali zapravo kao da iza njih stoji isto iskustvo, isti neodoljivi zov, i isti imaginarni put kroz bespuće zvijezda.

Sl. 8. *Petronas Tower, Malezija.*

4. Oblikom do zvijezda

Promatrajući svijet kamenih spomenika, stječe se dojam kako je graditelj bio vođen idejom savršene jednostavnosti oblika kadra pobijediti razdaljinu i spojiti dva neba, ono njegovo i zvjezdano, i donijeti mu konačni mir i oslobađanje. Temeljna poruka utkana u taj kameni svijet jest, dakle, teološka i religijska.

Svakako, kod većine takvih objekata njihova funkcijska zadaća nije upitna. Primjerice, masivnošću nadgrobnog kamena pokojniku se osigurava mir i brani ga se od pljačkaša i svakojakih znatiželjnika. U svetim knjigama

govori se o masivnom kamenu navaljenom na ulaz u grobnu pećinu koju pojedinac teško može sam pokrenuti. “Uvečer dođe neki bogat čovjek iz Arimateje, imenom Josip, koji i sam bijaše učenik Isusov. On pristupi Pilatu i zaista tijelo Isusovo. Tada Pilat zapovjedi da mu se dadne. Josip uze tijelo, povi ga u čisto platno i položi u svoj novi grob koji bijaše isklesao u stijeni. Dokotrlja velik kamen na grobna vrata i otiđe.”⁵

Međutim, graditelj uvijek daje prednost obliku nad zadaćom koju mu dodjeljuje. Katkada je njegova funkcijska zadaća skrivena, prešućena. Primjerice, grobni kamen, stećak, često bi mogao biti umjetničko djelo s porukom, odvojeno od groba pokojnika.

U izboru oblika, umjetnik je uzdržljiv, discipliniran, odan ideji i već postignutim normama. Izostaju preslobodna rješenja, rješenja koja odstupaju od opće prihvaćenih normi. Autor se kloni rješenja koja bi bila izlet u avanturizam i potpunu novinu. Uzdržanost i privrženost standardima ali uvijek na način da je pronađen makar i najmanji diskretan prostor za samo svoje, specifično. Suprotno očekivanju, takav pristup je rodio krupnim plodom inventivnosti i raznolikosti. Dogodilo se nešto slično težnji graditelja da dosegne savršenost preko jednostavnosti. Samodisciplinom i uzdržljivošću autori su dosegli jedinstvenu i skladnu raznolikost.

Tek napuštanjem tog principa, čovjek se rasplinuo u složenosti izvan jednostavnosti te rasuo energiju, izgubio temeljnu ideju, i na koncu, poput Izraelaca kada izlaze iz Egipta,⁶ svoj iskonski poriv puta ka zvijezdama zamijenio industrijalizacijom i općim razvojem, zaboravivši što ga je na taj put navelo.

Ono što je očigledno nemoguće čovjekovoj fizičkoj konstituciji i čitavom njegovom tehnološkom razvoju, autorima “kamenog neba” bilo je moguće tajanštvnom kombinacijom savršenih, jednostavnih geometrijskih oblika. Arhitektura “kamenog neba” na zemlji jest traganje za tom kombinacijom. Ta kombinacija uzdiže njegovo “kamenog nebo” zvjezdanom i predstavlja vrata za ulazak u bezgranično i bezvremensko.

Egipatske piramide su, po općem mišljenju, u savršenosti oblika i dimenzijama otišle najdalje, ali zapravo svako ljudsko djelo toga vremena na svoj je način piramida i jedno od beskonačnih rješenja u traganju za zagonetnom kombinacijom oblika. Egipatske piramide su samo dio čovjekova “kamenog neba” na zemlji.

U bezgraničnosti prostora, razlika najmanjeg kamenog spomenika i egipatske piramide zanemarljiva je, odnosno po dimenzijama oni su aproksimativno jednaki. Stvar je u obliku, pa veličinu egipatskih piramida

⁵ Evandjelje po Mateju 27,57-60.

⁶ Usp. Knjiga Izlaska, *Biblija*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1974., str. 43-78.

i treba vidjeti u funkciji postizanja konačnog oblika a ne dimenzije. Piramide uzdižu ljudski duh iz okova egoistične zemaljske gravitacije put zvijezda. Svojim savršenim oblikom one premošćuju razdaljinu čovjekove ranjive domovine na zemlji, gdje je sve podložno nestajanju, i zvjezdanog neba koje ga zove. Svojom širokom osnovicom čvrsto su položene na zemlju, gdje je sve i počelo, a vrhovi se gube tamo gdje bi čovjek želio biti, među zvijezdama.

Sl. 9. *Tri najveće piramide vladara IV. dinastije u nekropoli kod Gize: Keopsova, Kefrenova i Mikerinova. Najveća od njih, Keopsova, visoka je 145 m. To je ujedno i najviša piramida u cijelom Egiptu. Svaka strana njezine osnove duga je 233 m, a kosa ivica koja spaja vrh piramide i vrh osnove duga je 220 m.*

Odvajajući se od logičnog sustava utkanog u “kamenno nebo” na zemlji, čovjek je krenuo u eru industrijalizacije, vrtoglavog znanstvenog razvoja i informatike. U pozadini svega razvio se jednostavan ali žilav potrošački mentalitet suvremenog čovjeka. Logični sustav kamenog neba na zemlji prepravljen je u izravni sustav: malom malo, velikom veliko. Popucale su sve stege i čovjek je, oslobođen ograničenja, odlutao u bestežinski svijet novina i ekskluzivizma. Život se pretvorio u svojevrsnu jeftinu cirkusku predstavu. Kada su izmučena osjetila, želi se zadovoljiti sve novim i raznovrsnijim scenarijima. Kao rezultat uvijek je prosječnost, nezanimljivost i zasićenost.

Čovjekovo “kamenno nebo”, osim u izuzecima, zaraslo je u šikare i bespuća. S njim i njegov čudesni logični sustav.

4. Logična “poluga i oslonac”

Čini se kako je temeljni logični sustav, po kome su generacije majstora klesara umjetnika, stvarale svoje remek djelo u kamenu, poput poluge u fizici. Oslonac toj svojoj *logičnoj poluzi*, koju je čovjek konstruirao da “podigne” svoj kameni svijet do zvijezda, nalazi u *formi* svog djela, oblicima koji su najsavršeniji i najjednostavniji u isto vrijeme. Zapravo, čini se kako on stalno eksperimentira i traga za tom formom. Baš kakvi su odnosi krakova u fizičkoj poluzi, takvi su i odnosi u njegovoj logičnoj poluzi, što ga vodi u zakon inverzije i nepriznavanja onoga reda kome drugi ljudi služe.

Njegova temeljna *logična relacija* mogla bi se ovako zapisati: mjera složenosti jest jednostavnost. Takav odnos nalikuje pojmu fizičke poluge i oslonca. Kaže se: Daj mi oslonac, podići ću Zemlju. Taj sustav bismo mogli nazvati *sustavom logične “poluge i oslonca”*.

Sažetak

Podalje od današnjih čovjekovih svakodnevnih putova i boravišta, posebice u Hercegovini, u šikarama, bespućima ili poluzatrpene pod zemljom, susrećemo neobično djelo ljudskih ruku: kamene spomenike.

Osim što su na margini općeg interesa, pa i onog znanstvenog, za njih su vezane i mnogobrojne zablude. Neke od njih su i namjerne a neke su i proizvod sve prisutnijeg senzacionalizma kao unaprijed postavljenog istraživačkog cilja.

Nejasno, maglovito shvaćanje i razumijevanje kamenog svijeta oko nas, odredilo je i naš čitav odnos prema njima i njihovoj zaštiti. Zatičemo je u jadnom stanju. Priroda svojom destruktivnom, egzodinamičnom naravi, čini svoje. Pritom valja istaći kako prirodna destrukcija kamenih blokova nije linearan proces, već ubrzava s protjecanjem vremena.

Predmet ovog rada jest iznošenje jednog razmišljanja o rasutom i zaboravljenom kamenom blagu oko nas, koje je temeljeno na dugogodišnjem istraživanju i promatranju. Svrha mu je poticanje zdravih znanstvenih istraživanja, ne samo u uskim stručnim krugovima, i podizanje razine općeg interesa za njim. Pritom se kamena baština našega kraja dovodi u vezu sa svjetskom baštinom s kojom čini “čovjekovo kameno nebo” na zemlji.

“STEINERNER” HIMMEL AUF ERDEN

Zusammenfassung

Weit von heutigen menschlichen alltäglichen Wegen und Aufenthaltsorten entfernt, in Sträuchern, weglosen Gebieten oder halbverschüttet sind insbesondere in der Herzegowina außergewöhnliche Werke menschlicher Hände - die Steindenkmäler zu treffen.

Sie stehen nicht nur am Rande des allgemeinen und sogar des wissenschaftlichen Interesses, sondern damit sind zahlreiche Irrtümer verbunden. Manche sind auch absichtlich, und manche sind Ergebnis einer immer größer werdenden Sensationsgier, die ein im voraus gesetztes Forschungsziel sei.

Undeutliche und dunkle Wahrnehmung und Verständnis von der Steinwelt um uns bestimmte unser Verhältnis zu ihr und zu ihrem Schutz. Sie befindet sich in jämmerlichem Zustand. Die Natur mit ihrer destruktiven exodynamischen Kraft tut das Ihre. Dabei ist zu betonen, dass natürliche Destruktion von Steinblöcken nicht ein linearer Prozess ist, sondern mit der Zeit beschleunigt wird.

Der Inhalt dieses Beitrags sind die auf langjährigen Untersuchungen und Beobachtungen beruhenden Gedanken über den zerstreuten und vergessenen Steinschatz um uns. Sein Anliegen wäre, ernsthafte wissenschaftliche Forschungen anzuregen, und zwar nicht nur in engen fachlichen Kreisen, sowie allgemeines Interesse zu wecken. Das Steinerbe unserer Gegend wird zuletzt mit dem Welterbe in Verbindung gebracht, mit dem es den menschlichen “steinernen” Himmel auf Erden macht.

Literatura

Bešlagić, Š., *Kamene stolice srednjovjekovne BiH*, Akademija nauka i umjetnosti BiH, Djela, knjiga LIX., Sarajevo 1985.

Bourbon, F. (priredio), *Drevne civilizacije, velike kulture svijeta*, prijevod Mozaik knjiga, Zagreb.

Marijanović, P., *Morfološke posebnosti i legende rijeke Neretve (znanstveno istraživački projekt)*, Građevinski fakultet Sveučilišta u Mostaru, Mostar 2004.

Toth, M., *Proročanstvo piramida*, prijevod Cid-Nova, Zagreb 2001.